

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ЛІТЕРАТУРИ ІМ. Т. Г. ШЕВЧЕНКА

БОРЩ СВІТЛАНА МИКОЛАЇВНА

УДК 821.161.2.Фр

**ДИСКУРС УКРАЇНСЬКОЇ СЕРЕДНЬОВІЧНОЇ ЛІТЕРАТУРИ В НАУКОВІЙ
СПАДЩИНІ ІВАНА ФРАНКА**

10.01.01 – українська література

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня

кандидатки філологічних наук

Київ – 2021

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у відділі давньої української літератури Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України.

Науковий керівник: доктор філологічних наук
ПЕЛІШЕНКО Юрій Володимирович,
Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, провідний науковий співробітник відділу давньої української літератури.

Офіційні опоненти: докторка філологічних наук
НОВИК Ольга Петрівна,
Бердянський державний педагогічний університет, професорка кафедри української та зарубіжної літератури і порівняльного літературознавства;

кандидатка філологічних наук
МАКСИМЧУК Ольга Василівна,
Інститут книгознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, наукова співробітниця відділу стародруків та рідкісних видань.

Захист відбудеться “11” травня 2021 р. о 14 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.178.01 в Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України (01001, м. Київ, вул. М. Грушевського, 4).

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України (01001, м. Київ, вул. М. Грушевського, 4).

Автореферат розісланий “9” квітня 2021 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

О. О. Матвєєва

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Учений-енциклопедист І. Франко відомий як ретельний дослідник, систематизатор, видавець давніх текстів української літератури, активний рецензент праць інших науковців. У його доробку сотні статей, низка монографічних робіт, рецензій і відгуків, пов'язаних із давньою українською літературою. У дослідженні зосереджено увагу на працях І. Франка, присвячених літературі Київської Русі раннього та зрілого Середньовіччя (X – перша половина XIII ст.).

Окремі аспекти питання «Іван Франко й давня українська література» порушували у своїх працях О. Білецький, М. Возняк, Т. Гундорова, Д. Козій, Л. Махновець, О. Мороз, В. Сулима, С. Шаховський та інші. Ґрунтовно цю проблему вивчав В. Микитась у 80-х роках XX ст., проте його робота має характерну радянську заангажованість і потребує переосмислення. Апокрифіку І. Франка як цілісний феномен успішно досліджує Я. Мельник.

Актуальність дисертації полягає в необхідності комплексного дослідження медієвістичної спадщини І. Франка. Дискурсивне творення історії української літератури як наукової дисципліни у кінці XIX – перших десятиліттях XX ст. відбувається в умовах панівних імперських, російської та австро-угорської, мовленнєвих практик. Проте особистий внесок І. Франка в тому, що своєю активною науковою, видавничою, творчою й просвітницькою діяльністю він розвинув і закріпив висловлювання про українську літературу як літературу національного типу, яка має тривалу історію, збережену в фольклорних і писемних текстах. Період зародження писемності (X – перша половина XIII ст.) вимагає особливої уваги, оскільки саме в ранньому та зрілому Середньовіччі формується самодостатність української літератури.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Роботу виконано у відділі давньої української літератури Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Тема дисертації узгоджена з науковою темою відділу «Прототекст / текст / контекст як інтерпретаційні стратегії дослідження давньої і модерної української літератури (X–XVIII ст.)».

Мета дисертації – комплексне дослідження дискурсу української літератури раннього та зрілого Середньовіччя в науковій спадщині І. Франка.

Завдання, сформульовані відповідно до поставленої мети:

- з'ясувати обсяг поняття «дискурс», необхідний для критичного аналізу наукової медієвістичної спадщини І. Франка;
- проаналізувати франкознавчі праці XX–XXI ст., пов'язані з темою середньовічної української літератури;
- дослідити наукові тексти І. Франка, присвячені українській літературі періоду раннього та зрілого Середньовіччя;
- розглянути наукові праці медієвістів XIX–XXI ст., у яких висвітлені основні питання середньовічної літератури, проаналізовані давні пам'ятки зазначеного періоду;

- з'ясувати, які висловлювання-функції (за М. Фуко) формують дискурс української середньовічної літератури в науковій спадщині І. Франка.

Об'єкт дослідження – наукові праці І. Франка та інших медієвістів, присвячені середньовічній літературі.

Предмет дослідження – науковий дискурс української літератури періоду раннього та зрілого Середньовіччя.

Теоретико-методологічну базу роботи становлять праці з дискурсивних студій Т. Гундорової, Т. Дейка, С. Павличко, М. Фуко; вивчення медієвістичної спадщини І. Франка О. Білецького, Б. Білоуса, П. Білоуса, М. Возняка, Т. Гундорової, Д. Козія, Л. Махновця, Я. Мельник, В. Микитася, О. Мороза, Г. Ноги, В. Сулими, М. Сулими, Р. Ткачука та інших; роботи з питань української середньовічної літератури Д. Абрамовича, В. Адріанової-Перетц, О. Александрова, О. Білецького, П. Білоуса, Н. Верещагіної, А. Веселовського, П. Владимірова, Є. Голубинського, М. Грушевського, Є. Джиджори, М. Драгоманова, архієпископа Ігоря (Ісіченка), В. Істріна, А. Кирпичникова, П. Лаврова, В. Латишева, І. Лебедевої, М. Максимовича, Я. Мельник, В. Мількова, Ом. Огоновського, С. Ольденбурга, Г. Павленко, Ю. Пелешенка, А. Пипіна, І. Порфир'єва, М. Рождественської, Д. Сироїд, М. Сперанського, І. Срезневського, В. Сулими, О. Творогова, Н. Федорака, Д. Чижевського та інших.

Методика дослідження. Роботу виконано на основі комплексного системного підходу з використанням описового методу, біографічного, культурно-історичного, герменевтичного, міфологічного, порівняльного та методу критичного дискурс-аналізу.

Наукова новизна дисертації. У роботі вперше виокремлено основні висловлювання-функції, які формують дискурс української літератури періоду раннього та зрілого Середньовіччя в науковій спадщині І. Франка. Для цього вивчено поняття «дискурс», в необхідному обсязі для критичного аналізу медієвістичних праць І. Франка та інших дослідників. Проаналізовано франкознавчі праці ХХ–ХХІ ст., що стосуються студій середньовічної української літератури. Досліджено наукові тексти І. Франка, присвячені українській літературі періоду раннього та зрілого Середньовіччя, та роботи медієвістів ХІХ–ХХІ ст.

Теоретичне значення роботи. Комплексний підхід дослідження медієвістичної спадщини І. Франка дає змогу осмислити процес формування історії української літератури (на прикладі періоду раннього та зрілого Середньовіччя) як наукової дисципліни.

Практичне значення полягає в тому, що результати представленого в дисертації теоретичного і практичного аналізу можуть бути використані в подальших студіях; у написанні наукових статей, посібників і підручників, розробці лекційних курсів у вищих навчальних закладах; у роботі над проектом «Франківська енциклопедія».

Особистий внесок здобувачки. У праці узагальнено самостійні наукові здобутки дисертантки, які відображають її наукову позицію. Основні ідеї висвітлено в 7 наукових статтях без залучення співавторів.

Апробація результатів роботи. Результати дослідження апробовано на конференціях і семінарах: VIII Міжнародній науковій конференції молодих учених (Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, 21–23 червня 2005 р.), IX Міжнародній науковій конференції молодих учених (Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, 19–21 червня 2007 р.), Міжнародній науковій конференції «Біля джерел українського бароко: Герасим Смотрицький, Мелетій Смотрицький, Кирило-Транквіліон Ставровецький» (Львівський національний університет ім. І. Франка, 24–25 жовтня 2007 р.), X Міжнародній науковій конференції молодих учених (Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, 23–25 червня 2009 р.), XI Міжнародній науковій конференції молодих учених (Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, 15–17 червня 2011 р.), Міжнародній науковій конференції «Троянди й виноград: феномени естетичного і прагматичного в літературі та культурі» (Бердянський державний педагогічний університет, 27–28 вересня 2018 р.), Міжнародній науковій конференції «Українська філологія: школи, постаті, проблеми» (Львівський національний університет ім. І. Франка, 4–6 жовтня 2018 р.), доповіді на науковому семінарі відділу давньої української літератури (Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, 16 грудня 2018 р.), науковій доповіді на засіданні Вченої ради Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка (Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, 16 квітня 2019 р.), Науковій конференції «Актуальні проблеми сучасної української медієвістики» (Національний університет «Чернігівський колегіум» ім. Т. Г. Шевченка, 3–4 травня 2019 р.), XV Міжнародній науковій конференції молодих учених «Літературознавство XXI століття: сучасні виклики та перспективи» (Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, 19–21 червня 2019 р.), доповіді на науковому семінарі відділу давньої української літератури (Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, 18 грудня 2019 р.), доповіді на науковому семінарі відділу давньої української літератури (Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, 15 грудня 2020 р.).

Публікації. Основні положення і результати дослідження опубліковано в 9 статтях, із них 6 – у фахових наукових виданнях за переліком МОН України, 1 – у закордонному збірнику та 2 додаткові публікації.

Структура та обсяг роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків. Обсяг роботи становить 188 сторінок, із них 165 – основного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **ВСТУПІ** обґрунтовано актуальність обраної теми дослідження, визначено об'єкт, предмет, мету, завдання, методологічні засади дисертації. Сформульовано наукову новизну роботи, її практичне значення, особистий внесок здобувачки, подано інформацію про зв'язок дослідження з науковими програмами, темами, планами, апробацію результатів праці.

Розділ 1. «ДИСКУРСИВНЕ ТВОРЕННЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ РАНЬОГО ТА ЗРІЛОГО СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ У ХІХ–

ПОЧАТКУ ХХ ст.» присвячений аналізу поняття «дискурс». Розглядаючи франкознавчі праці ХХ–ХХІ ст., авторка прагне з'ясувати, як активна позиція І. Франка-вченого впливає на формування наукової дисципліни «Історія української літератури» на прикладі періоду раннього та зрілого Середньовіччя.

У **підрозділі 1.1. «Поняття “дискурсу”»** наголошено на складності термінологізації цього міждисциплінарного феномена. З розвитком філософії постмодернізму за допомогою дискурсу досліджують особливості світогляду того, хто промовляє; «об'єктивну істину» розуміють як творіння мовця, а метадискурси з їхнім прагненням до інтерсуб'єктивного визнання піддають деконструкції. М. Фуко називає дискурсом таку мовленнєву практику, котра систематично формує об'єкти, про які говорить. Одиниця дискурсу – це висловлювання-функція, що створює нові поняття й наповнює їх змістом.

Методика дискурс-аналізу, розроблена сучасною лінгвістикою, широко використовується іншими суспільними науками. Отже, аналіз дискурсу – це якісний (інтерпретативний) метод, який передбачає системне дослідження текстів для з'ясування сенсу феноменів соціальної дійсності, їхніх умов виникнення і способів конструювання. Ознаки методу можна визначити як суб'єктивність (дослідник стає учасником процесу конструювання значень), варіативність (плинність, мінливість і розвиток значень та інтерпретацій у часі), квалітативність (відмінності в інтерпретації можуть бути додатковим джерелом даних).

У літературознавстві дискурс означають залежно від сфери застосування: від формальних наратологічних, інтертекстуальних характеристик до критикознавчих та історико-літературних узагальнень. У ХХІ ст. вітчизняні літературознавці широко використовують поняття «дискурс» у своїх студіях з помітним переважанням загальнокультурних і літературно-текстових типів дискурсів. У цьому дослідженні дискурс слід розуміти як процес формування дисципліни «Історія української літератури», зафіксований у відповідних текстах зі спадщини І. Франка (отже, пов'язаний з історико-культурним контекстом) на прикладі періоду, котрий сучасні медієвісти називають раннім і зрілим українським Середньовіччям.

У **підрозділі 1.2. «Дослідження Франкової спадщини з царини української медієвістики в ХХ–ХХІ ст.»** проаналізовано франкознавчі студії, присвячені світогляду науковця, його комунікації з іншими медієвістами, пошукам паралелей між науковою та літературною діяльністю, вивченню впливів апокрифіки, агіографії чи літописів на творчість І. Франка.

Праці радянських літературознавців, попри ідеологічне нашарування, стали добрим ґрунтом для подальших досліджень. Це студії О. Білецького, М. Возняка, Л. Махновця, О. Мороза, С. Шаховського та інших. Перше комплексне вивчення медієвістичної спадщини І. Франка представив В. Микитась («Іван Франко як дослідник давньої української літератури», Київ, 1988 р.).

Д. Козій аналізує давні джерела творів І. Франка («До генези Франкових легенд», Торонто-Нью-Йорк-Париж-Сідней, 1984 р.); Т. Гундорова («Франко не Каменярь. Франко і Каменярь», Київ, 2006 р.) – гностичні мотиви, які насичують і творчість письменника, і його культурософію. В. Сулима наголошує на розумінні І. Франком апокрифічного протопласту української літератури як одного з

«ферментів» її внутрішньої трансформації, розглядає науковий підхід дослідника під час вивчення текстів Святого Письма. М. Сулима аналізує один із давніх сюжетів у творчості І. Франка, умовно названий «мудрець і той, хто потребує його поради», або «вчитель і його учень», або «святий і грішник». Р. Ткачук вказує джерела полемічної літератури, які І. Франко знаходить у києворуській добі. Г. Нога зауважує певну однобічність позитивістського підходу дослідника у студіях над давніми текстами.

Про контакти І. Франка з іншими медієвістами пише Я. Мельник («Іван Франко й *biblia arosyryha*», Львів, 2006 р.). Науковиця згадує схвальні відгуки А. Брюкнера, А. Веселовського, М. Возняка, В. Гнатюка, Ї. Горака, Ї. Полівки про видання «Апокріфів і легенд з українських рукописів»; характеризує взаємодію І. Франка з А. Брюкнером, А. Веселовським, М. Грушевським, І. Делає, М. Драгомановим, В. Істріним, А. Кримським, К. Крумбахером, М. Муркою, Ом. Огоновським, Ф. Пастрнком, Ї. Полівкою, М. Сперанським, В. Ягичем та іншими; аналізує дискусію І. Франка з В. Істріним.

Актуальність вивчення наукової спадщини І. Франка підтверджує дослідницька й видавнича діяльність Інституту Івана Франка Національної академії наук України (створений 2011 р.), Інституту франкознавства Львівського національного університету ім. І. Франка, як-от: щорічний франкознавчий семінар під керівництвом Я. Мельник, підготовка до друку «Франківської енциклопедії» в семи томах, авторський онлайн-проект Наталії та Богдана Тихолозів «Франко: Наживо / *Franko: Live*» тощо.

У підрозділі 1.3. «Роль І. Франка у формуванні наукової дисципліни “Історія української літератури”, зокрема періоду раннього та зрілого Середньовіччя» зазначено, що І. Франко брав активну участь у реформуванні Наукового товариства ім. Т. Шевченка: у 1893 р. разом з О. Барвінським уклали новий статут, метою якого став розвиток наукової установи, що мала об'єднати вчених у трьох секціях – філологічній (літературознавчій, мовознавчій та фольклористичній студіях), історико-філософській та математично-природничо-лікарській. 11 травня 1893 р. філологічну секцію НТШ очолив Ом. Огоновський. Із 17 липня 1896 р. засідання вів І. Франко, обраний членом НТШ 14 червня 1895 р. Головою філологічної секції І. Франка затвердили 2 березня 1898 р. (керував до 1912 р.). 26 лютого 1895 р. М. Грушевський оголосив про позитивне рішення Президії НТШ щодо запиту І. Франка друкувати етнографічні матеріали й апокрифи у спеціальних серійних виданнях – «Етнографічний збірник», «Пам'ятки українсько-руського письменства». Із 1897 р. виходить окремий «Збірник філологічної секції», з 1901 р. – «Українсько-руська бібліотека».

Дослідники наголошують на значному впливі І. Франка у 1890-х – початку 1900 х рр. на формування суспільно-естетичної свідомості та історико-літературного процесу України, на постійному відшукуванні текстів, методично вивіреній праці під час аналізу давніх пам'яток, активному обговоренні медієвістичних питань у наукових колах. Я. Грицак помічає, що І. Франко був прикладом для своїх сучасників, а його письменницька біографія – моделлю для творення власної

ідентичності. О. Забужко виокремлює так званий франківський (львівський, або «Молодої України») період в історії нової української культури.

Основні засади історико-літературної концепції І. Франка характеризують як націо-, культуро- та антропоцентризм. Націоцентризм – реалізацію культуроцентризму вченого, його прагнення служити інтересам свого народу та загальнолюдським гуманним ідеям – Т. Гундорова називає гуманітаризмом. Це особливий спосіб світовідчуття, пов'язаний не стільки з соціальними й політичними чинниками, скільки зі сферами культури. Дослідниця означає чотири складники його культурологічної концепції літератури: ідея цілісності літературного розвитку від давніх часів до сучасності; уведення української літератури в широкий світовий контекст; увага до впливу усної традиції на писемність; розвиток літературної мови.

У панівних на той час ідеологіях М. Драгоманова та І. Нечуя-Левицького О. Пахльовська виокремлює одну спільну рису, яку нівелює Франкове бачення, – осмислення України як маргінальної території. Так, у передмові до «Святого Климента у Корсуні» (Львів, 1905 р.) дослідник прописує прагнення задокументувати національну рівність з іншими народами.

Керуючись напрацюваннями своїх попередників, серед яких Я. Головацький, М. Дашкевич, Ом. Огоновський, М. Петров, І. Франко шукає власний підхід до висвітлення української літератури загалом і давнього її періоду зокрема. Продовженням біобібліографічного методу в Галичині вчений вважає «Історію літератури руської» (Львів, 1886–1893 рр.) Ом. Огоновського.

У праці Ом. Огоновського давня українська література вперше отримує систематизацію, адже дослідник виводить самостійність і окремішність української літератури від початків писемності. З методологічного погляду, вважає І. Франко, робота Ом. Огоновського відстає від тогочасних прогресивних ідей. Набагато вище за неї дослідник ставить першу спробу систематичного викладу давньої літератури, подану в роботі Я. Головацького «Три вступительніі преподаванія о руській словесності» (Львів, 1849 р.). І. Франко зазначає, що М. Петров розглядає українську літературу в «Нарисах з історії української літератури XVIII століття» (Київ, 1880 р.) та «Нарисах історії української літератури XIX ст.» (Київ, 1884 р.) як таку, що надміру залежить від російської.

Окрім студій Я. Головацького, М. Дашкевича, Ом. Огоновського, М. Петрова, творами-попередниками своєї праці І. Франко називає знайдену серед паперів Єпіфанія Славинецького роботу під назвою «Оглавление книг, кто их сложил», студію Г. Стебельського «Dwa wielkie światła» та ін.

У 1909 р. видано першу частину «Історії української літератури» І. Франка в «Записках Наукового товариства імені Шевченка». Робота починається з окреслення проблеми історії літератури. Основними вимогами наукового підходу автор називає матеріал, тему, методи і мету дослідження. Поняття літератури І. Франко характеризує кількома складовими – це духовні надбання, мовна проблема і відмінності між національною та світовою літературами. Визначення національної літератури дає на основі двох її змістових частин – власних та запозичених елементів.

У своїй праці І. Франко вводить давню українську літературу в контекст світової. У розлозі пропедевтичному огляді, який займає три перші розділи, і далі в тексті автор порівнює та зіставляє, шукає генетичні зв'язки явищ давніх літератур широкого євразійського ареалу, Індії, середземноморських берегів Африки. Основна методологічна настанова І. Франка – верифікація українського редагування / генези давніх пам'яток. Дослідник декларує, що студіювати давню літературу потрібно з позицій саме того часу, який вивчається, проте деякі явища – топоси скромності, чуда, загальні місця – викликають негативну оцінку І. Франка-позитивіста. Науковець моделює інтелектуальний образ давніх українців, не уникаючи оцінних суджень.

У розділі 2. **«ПЕРЕКЛАДНА ЛІТЕРАТУРА КИЇВОРУСЬКОГО ПЕРІОДУ В НАУКОВІЙ СПАДЩИНІ І. ФРАНКА»** зазначено, що в узагальнювальних працях І. Франко робить огляд пам'яток давнього українського письменства, не поділяючи їх на перекладні та оригінальні, подає літературний процес цілісно. Деякі твори, зокрема «Ізборник Святослава» 1073 р. та «Ізборник» 1076 р., «Златую цѣпь», «Злату матицю», «Ізмарагд», «Златоструй», «Златоуст» тощо, він називає «напіворигінальними».

Середньовічні пам'ятки І. Франко групує переважно за жанровими ознаками. Про це свідчать розділи «Нарису історії українсько-руської літератури до 1890 р.» («Найстарший літопис», «Поезія», «Проповідь», «Минеї і Патерики», «Прологи», «Толковая Палея», «Апокрифічні оповідання і повісті», «Законодавство і полеміка», «Літописні компіляції XII–XV в.») та «Історії української літератури» («Історіографія і право в старій Русі», «Агіографія і паломники», «Релігійна полеміка», «Проповідь і поучення», «Повісті і притчі», «Староруська поезія»).

У розділі «Початки південноруської літератури» в «Історії української літератури» дослідник планує оглянути переклади, збірники, потім оригінальні псевдоніми й анонімні твори, наприкінці – пам'ятки, авторство та час написання котрих вважають відомими. Відмінності поділу матеріалу в цих працях свідчать про те, що І. Франко до кінця не виробив стрункої системи для впорядкування давніх пам'яток.

Науковець виокремлює в середньовічній українській літературі дві характерні риси: «двоїстість» літературної мови (співіснування водночас церковнослов'янської та народної мови) та неможливість установити точно авторство й дату написання / компонування / перекладу середньовічного твору. Для більшості текстів визначення часу їх написання й атрибуції, зазначає дослідник, залишається на рівні гіпотез.

У підрозділі 2.1. **«Збірники»** йдеться про оцінку І. Франком цього пласту української середньовічної літератури як «змішання інтересів світських з духовними, підсування справам світським мотивів духовних і загальне розуміння літератури яко річі будучої, душеполезної».

Увагу приділено «Ізборнику Святослава» 1073 р., якому притаманний енциклопедичний характер, та «Ізборнику» 1076 р., в котрому біблійні тексти ніби відходять на другий план. Також висвітлюються погляди дослідника на «Пролог» (цінний тим, що містить життя київських святих, оповідання про місцеві події, слова

Кирила Туровського, Серапіона Володимирського тощо, завдяки чому пам'ятка втричі перевищує за обсягами грецькі прототексти), «Пчолу» (флорилегій практичного позацерковного життя), «Ізмарагд», «Палею тлумачну».

Науковець називає збірники важливими саме в літературному плані; їхню популярність пояснює значною творчою енергією компіляторів, котрі не лише перекладали чи переписували тексти, але й обробляли їх, по-різному укладали та доповнювали матеріал.

У **підрозділі 2.2. «Перекладні повісті»** зауважено, що серед перекладних белетристичних творів киеворуської доби І. Франко найбільш детально досліджує «Повість про Варлаама та Йоасафа», котрій присвятив дисертацію «Über Barlaam und Josaphat und die Einhornparabel» 1893 р. та наукову розвідку «Варлаам і Йоасаф. Старохристиянський духовний роман і його літературна історія», що друкувалася у 8, 10, 18 і 20 тт. ЗНТШ 1895–1897 рр., окреме видання – 1897 р.

І. Франко порівнює популярність пам'ятки з Біблією: для європейської літератури вона стала знахідкою, – наголошує науковець, – оскільки увійшла в поетичні й прозові жанри, такі як епопея, драма, повість, парабола, проповідь, повчання, трактат. Її текст розміщено в «Legenda Aurea» Якопо з Варацце (XIII ст.) та «Speculum Historiale» Вінцента з Бове (XIII ст.). У бібліографічному списку «О книгах истинных и ложных, и о суевѣрїях» поруч із візантійськими богословами – Анастасієм Синайським, Афанасієм Александрійським, Симеоном Богоприїмцем, Симеоном Новим Богословом, Евводієм, Єфремом Сиріним, Максимом Сповідником – наведено імена Варлаама та Йоасафа.

У Середньовіччі «Повість» була перекладена 35 мовами народів Азії, Європи й Африки та відома в понад 140 версіях. Імена індійських святих увійшли в церковну християнську традицію, їх було внесено під числом 27 листопада до «Римського мартиролога» у 1583 р. (вирішальним могло стати приписуване Іоаннові Дамаскину авторство повісті). Православна церква шанує святих 19 листопада (2 грудня за новим стилем).

Однак наприкінці XIX ст. дослідники починають доводити, що під іменем Йоасафа (в латинській традиції – Йосафата) треба розуміти історичну постать Гаутами Сіддхартхи, засновника буддизму. І. Франко аналізує полеміку щодо пам'ятки в роботах А. Веселовського, Ф. Гоммеля, Ч. Кара, Е. Коскена, Е. Куна, М. Ландау, Ф. Лібрехта, П. Меєра, М. Мюллера, С. Ольденбурга, В. Ральстона, Г. Цотенберга та інших. Варто зазначити, що в сучасній науці усталена думка про середньоазійське походження «Повісті», тобто буддійські впливи вважають опосередкованими.

І. Франко, так само, як А. Веселовський та А. Пипін, вважає «Повість про Варлаама та Йоасафа» духовним романом, тобто твором, написаним у стилі житій святих і сповненим християнським змістом. Особливість саме цього роману полягає у яскраво виражених східних впливах, про що свідчать притчі-апологи та сюжет пам'ятки, схожий із життєписом Гаутами Сіддхартхи. І. Франко зафіксував, як у кінці XIX ст. науковий дискурс про ймовірне буддійське походження «Повісті» вплинув на релігійну практику, й тому католицька церква вилучила імена святих Варлаама та Йоасафа з «Римського мартиролога». Православна практика зберігає

традицію вшанування пам'яті пустельника Варлаама та царевича Йоасафа, про що свідчать новіші перевидання «Житій святих» Дмитрія Туптала (Львів, 2007 р., Т. 3, листопад).

Складна філіація «Повісті» не отримала чіткого обґрунтування ані за часів І. Франка, ані в наші дні, тому для майбутніх дослідників залишається багато питань, які потребують вирішення. Про суперечність гіпотез щодо походження твору та його сюжетного наповнення (чи це історія Будди, чи типовий східний сюжет про царевича, якого рідні оберігають від будь-яких прикрощів, і котрий все одно залишає безтурботне життя заради пошуків істини, стає на шлях мудреців і відлюдників) пишуть уже найперші її дослідники – А. Кирпичников, Е. Кун, Ф. Лібрехт, С. Ольденбург та інші.

Церковнослов'янський переклад «Повісті», зроблений з грецької версії, І. Франко датує початком XIII ст. (сучасні дослідники відносять цю дату до більш раннього періоду – середини XI – початку XII ст.) й зазначає, що популярності в Київській Русі набуває не так сюжет пам'ятки, як її притчі. П'ять із них записано в першій редакції «Пролога»; Кирило Туровський використовує дві у своїй «Притчі про білоризця і чорноризця»; згодом їх починають вважати окремим жанром, наслідувати та створювати псевдоепіграфи, зокрема «Слово притьца святого Варлаама о еретицех и идолослужителех» з Софіївського «Пролога» першої редакції (XIII ст.).

В узагальнювальних працях І. Франко згадує «Александрію» хронографічну (хоча більше уваги приділяє пізнішій пам'ятці «Александрії» сербській) та вбачає близький ідейний зв'язок такого типу оповідань з «Повістю про Варлаама та Йоасафа», легендами про святого Макарія Римського, про святого Зосиму та рахманів, про Марію Єгипетську. Найдавніші редакції «Девгенієвого діяння» та «Повісті про Акира Премудрого» могли бути в рукописі А. Мусіна-Пушкіна разом зі «Словом о полку Ігоревім». Учений припускає, що киеворуський варіант «Девгенієвого діяння» – це вільний переказ давнішої пам'ятки.

«Повість про Акира Премудрого» була перекладена, вважає І. Франко, зі збірника «Тисяча й одна ніч», і апологи та афоризми цього твору потрапили до «Повчання отця к чаду». Особливості киеворуської рецепції давньої пам'ятки можна простежити за такими ознаками: зменшена кількість чудодійних умінь володаря Ассирії Синагрипа; Акир має одну жінку (в арабських і вірменському текстах – шістдесят), вірить в одного бога; немає шанобливого ставлення до кішки; флора і фауна пристосовані до місцевих реалій (фінікова пальма замінена явором, кедр – сосною, кішка – тхором тощо).

Список «Казки про премудрого младенца» І. Франко знайшов у збірці селянина Т. Кішки разом із драмою «О буреню пекла і воскресенію Христовім». Мотив твору дослідник пов'язує з орієнтальним збірником «Тисяча днів і один», з казкою про царівну Турандот. І. Франко вважає, що казка могла прийти з Греції чи Візантії через Сербію або Болгарію.

Ці оповідання вчений називає суто світськими, відносить до белетристичного жанру, підкреслює їхні орієнтальні риси, однак звертає увагу на те, що киеворуські переклади більшою мірою були переспівами, ніж дослівним відтворенням тексту.

У підрозділі 2.3. «Апокрифи та легенди (легенда-повість про святого Климента, Кирило-Мефодіївський цикл та інші пам'ятки)» йдеться про одну з улюблених тем І. Франка. Він згадує своїх попередників, які досліджують апокрифічні тексти України, зокрема О. Калитовського («Матеріали до руської літератури апокрифічної», Львів, 1884 р.), М. Сумцова («Очерки истории южнорусских апокрифических сказаний и песен», Київ, 1887 р.) та інших. Свою збірку апокрифів І. Франко публікує впродовж 1896–1910 рр. Матеріал у його виданні згруповано тематично, проте світ не побачили друга частина п'ятого тому (розділи «Віднайдення святих речей (обретенія)», «Архангельські чуда», «Повістеві та новелістичні теми») та шостий том, у якому планувалося подати апокрифічні молитви й заклинання.

Із багатьох зібрань рукописів XV–XVIII ст., якими послуговується вчений, особливу увагу звернено на апокрифи, перероблені з ранньохристиянських текстів: Євангеліє Псевдо-Матвія, «Видіння апостола Павла», апокриф про Адама та інші.

У статті «Апокрифічне Євангеліє Псевдо-Матвія і його сліди в українсько-руським письменстві» (ЗНТШ, 1900 р.) І. Франко підкреслює значний вплив цієї пам'ятки на пізніші тексти й зазначає, що твір цінували на рівні з канонічними книгами, використовували для потреб православної церкви, тому пам'ятку можна знайти у збірках житій і «слів», призначених для церковної відправи східного обряду. К. Тішендорф у дослідженні «De euangeliorum аросуфнорум origine et usu» (Гаага, 1851 р.) звертає увагу на те, що Євангеліє Псевдо-Матвія має антиманіхейські риси: родовід Діви Марії тут іде від Давида, Юди, у маніхейців – від Леві. Періодом komponування пам'ятки вчений називає V ст., спираючись на певні особливості тексту, як-от підкреслено шанобливе ставлення до чернечого життя.

І. Франко виступає проти зіставлення апокрифа «Видіння апостола Павла» з «Ходінням Богородиці по муках», оскільки пам'ятки мають різні джерела. «Видіння апостола Павла» – один із багатьох апокаліптичних творів греко-візантійського та римо-латинського ареалів, що був перекладений церковнослов'янською мовою.

Апокриф про Адама відомий у Західній Європі як «Vita Adae et Evae». Болгарський варіант пам'ятки деякі дослідники, зокрема І. Порфир'єв, вважають богомільською редакцією твору. У рецензії «Апокриф о Адамі» на дослідження В. Ягича І. Франко констатує, що давній слов'янський переклад зроблено з грецького оригіналу, однак він має сумніви щодо характеристик цього першотвору.

Легенди, зокрема християнські, І. Франко розглядає як спосіб філософсько-догматичної та етичної пропаганди релігійних течій. Історична цінність легенди для І. Франка в тому, що вона між рядками сповіщає про «вірування, певні етичні чи духовні ідеали, часто лише про існування певної традиції в якомось краю або певної тенденції в якійсь верстві або суспільності». Для розуміння такого документа потрібен ключ, тобто дослідження генетичних зв'язків пам'ятки, зіставлення її редакцій і детальне вивчення культурно-історичних обставин, які супроводжують її появу. Так, у Псевдоклиментинах «зерно правди» заховане, на думку вченого, в повчаннях та дискусіях, завдяки яким можна дізнатися деталі віровчень різних релігійних напрямів II–III ст.

Стаття І. Франка «Pověst o Přemyslově kvetoucí líšce a pověsti o kvetoucí holi» була надрукована в чеському журналі «Český lid» (Прага, 1895 р.) як відповідь на статтю В. Тілле «Lidové povídky o panovníkovi, povoláném od železného stolu». І. Франко подає деякі доповнення до статті В. Тілле та загалом до досліджень цього апокрифічного сюжету. Оскільки чеський науковець не погоджується з міфологічним поясненням легенд, І. Франко застосовує компаративістичний підхід, щоби показати, наскільки поширений мотив квітучої палиці. Західні та східні варіанти І. Франко простежує за виданням апокрифів І. Порфир'єва.

Основні принципи критичного дослідження агіографічних легенд подає А. Морі («Essai sur les legends pieuses du Moyen-Age», Париж, 1843 р.), й І. Франко користується ними під час аналізу Псевдоклиментин, апокрифів, текстів про святих Кирила і Мефодія тощо, вважаючи цей метод дійсно історичним і новочасним. Основні принципи аналізу А. Морі: 1) розуміння того, що в цих текстах життя святого уподібнюється до Ісусового; 2) буквальні й образні висловлювання змішуються; 3) замість забутих символічних значень можуть з'являтися нові пояснення, зафіксовані в новостворених оповіданнях. Пізніші дослідники, Е. Амеліно, А. Веселовський, Ф. Лібрехт, Ю.-Г. Ліпсіус, Г. Узенер, як відзначає І. Франко, подають нові пояснення та джерела для агіографічних сюжетів і мотивів.

Франкова розвідка про святого Климента виходить впродовж 1902–1905 рр. у ЗНТШ (т. 46, 48, 56, 59, 60, 66, 68). У 1906 р. вона з'являється окремою книжкою під назвою «Святий Климент у Корсуні. Причинок до історії старохристиянської легенди», тоді як спочатку праця мала назву «Причинки до історії староруської легенди». У 1893 р. дослідник відвідує заняття професора Ф. Пастрнка у Відні, на яких одна з тем стосується Паннонського життя святого Кирила. І. Франко ознайомлюється з роботами Л. К. Гьоца та Й. Фрідріха й зацікавлюється проблемою історичності легенд про святого Климента І Римського. Він вводить у науковий обіг статтю «Пролога» про мучеництво папи Климента в Корсуні. Своє дослідження науковець присвячує аналізу джерел формування культу Климента І Римського в Київській Русі. Відомо, що легенди про папу Климента надзвичайно розгалужені, оскільки в агіографічному образі цього святого синтезовано відомості як про історичних осіб (священномученика Климента Анкирського та римського консула Тита Флавія Клеменса), так і про легендарного Климента Херсонеського (Корсунського). І. Франко вважає Климента І Римського історичним автором послання до Коринтян, відомою людиною в римській церкві.

Аналіз Псевдоклиментин пояснює походження багатьох творів, мотивів та сюжетів, зокрема у «Житті святого Діонісія Ареопагіта», популярних в Україні «Житті Євстахія Плакиди», легенді про Евладія та Керасію тощо. Ключем до загадок із циклу легенд про святих Кирила і Мефодія І. Франко називає епізод віднайдення мощей папи Климента в Херсонесі Таврійському (Корсуні). Перенесення в Рим мощей Климента було тим політичним фактором IX ст., який став причиною тенденційних переробок першотексту. Пропагандистську спрямованість легенди можна схарактеризувати через функціональне висловлювання І. Франка «легендовий стиль», яке охоплює прийоми тенденційної історичності, використання категорії чудесного та прийом розкриття аспекту святості.

Як вважає І. Франко, серед перекладних пам'яток літератури києворуського періоду особливо поширеними були світські оповідання. «Духовний роман», як називає дослідник «Повість про Варлаама та Йоасафа», зацікавив українського середньовічного читача притчами, параболою та апологами. Оскільки християнська догматика формується в силовому полі гностицизму й маніхейства, то східні джерела цих віровчень – буддизм та перський дуалізм – постійно супроводжують і наповнюють давні белетристичні й апокрифічні тексти. Висловлювання І. Франка «легендовий стиль» можна вважати функціональним (за М. Фуко).

У розділі 3. «ОРИГІНАЛЬНА ЛІТЕРАТУРА КИЇВСЬКОЇ РУСІ В ІНТЕРПРЕТАЦІЇ І. ФРАНКА» зазначено, що у «Плані викладів історії літератури руської» І. Франка подано такі характеристики києворуського періоду: «панування традиційності, шаблону літературного і імперсональність творів літературних». Імперсональність як слабо проявлену індивідуальність авторів, дотримання канонів, запозичення елементів з інших творів, компіляцію, переспів і продовження традиції він спостерігає не лише в агіографічних, ораторсько-проповідницьких текстах, але й у «Слові о полку Ігоревім».

Підрозділ 3.1. «“Слово о полку Ігоревім” у наукових дослідженнях І. Франка» присвячено одній з найулюбленіших пам'яток медієвіста. Дослідник вивчає її композицію, метричну систему, «темні» місця, застосовує текстологічний і компаративістичний аналізи, перекладає, реконструює біографії героїв та історичний плин описаних подій.

У розділі «Староруська поезія» в «Історії української літератури» І. Франко висловлює припущення, що ця автентична, на його думку, поетична пам'ятка – збірка пісень, а не суцільний поетичний твір одного автора.

У підрозділі 3.2. «Проблема редакцій “Слова о Лазаревім воскресінні”» йдеться про Франкову інтерпретацію пам'ятки. Її назва, загальноприйнята в сучасній науці, – це новотвір І. Франка, логічно виведена з трьох відомих йому копій XVI–XVII ст. Йому належить також реконструкція першотексту. Дослідник стверджує, що списки «Слова» – це копії, а не редакції твору; невідомий автор міг знати не всі, приписувані пам'ятці, джерела; більш архаїчною він вважає Київську копію, а повніша Соловецька, на його думку, писалася з пам'яті на основі Київської.

У підрозділі 3.3. «І. Франко про антиюдейську полеміку “Палей тлумачної”» зазначено, що культурно-історичну цінність староруської релігійної полеміки І. Франко вбачає в тому, що вона залишила слід у літературних пам'ятках, які «розширюють наше знання про первісний релігійний культ і вірування наших предків». У 1880–1890-х рр. дослідники висловлюють гіпотези про оригінальний характер «Палей тлумачної». І. Франко вбачає в антиюдейській спрямованості твору передусім літературний прийом, а не радикальні полемічні заклики. Автором, на його думку, міг бути священник грецького походження, для котрого нескладно «побити жидів свідоцтвами їх власних святих книг». Згідно з висновками І. Франка, твір також містить іншу, проте менш виразну, полеміку: антимусульманську, антикатолицьку, антиязичницьку.

Підрозділ 3.4. «Погляд І. Франка на походження слов'янської “Притчі о богатых из книг болгарских”» стосується пам'ятки, яку І. Франко вважає

пропедевтичним текстом богомилів. Уважне порівняння цього твору з «Притчею про однорога» підтверджує слова дослідника про те, що «Притча о богатих из книг болгарских» – оригінальний твір, сюжетний аналог знаменитої притчі з «Повісті про Варлаама та Йоасафа». Тексти обох пам'яток відрізняються стилістичним та ідейним наповненням: сюжетний кістяк обростає новими мотивами (горлиця, крук, дерева з дорогоцінним листям) і звільнюється від зайвих (чотири аспиди). Початок і кінцівка абсолютно різні. Змінено також причину падіння людини – пристрасть (дії самої людини), а не зовнішні фактори (світобудова).

Можна погодитися, що автор «Притчі о богатих из книг болгарских» використовував усний варіант популярної «Притчі про однорога». Порівняльний аналіз пам'яток доводить, що в цих творах більше розбіжностей, ніж подібностей.

У підрозділі 3.5. «Апокрифічний дискурс “Мучеництва святих священномучеників та єпископів Корсуня Базилея, Капітона і тих, що з ними”» проаналізовано нове розуміння, яке вніс І. Франко в узвичаєну традицію пов'язувати християнізацію в Криму з відомостями мучеництва перших херсонеських святих. Історики церкви та вчені XIX–XX ст. розглядають інформацію, подану в творі, як факти, тому можуть називати точні імена, місця й дати хрещення Херсонеса Таврійського (Корсуня). Проте І. Франко доводить історичну невірогідність даних пам'ятки, порівнює відомі йому редакції та робить висновок про тенденційну переробку втраченого оригіналу.

Підрозділ 3.6. «Легенди, пов'язані зі “Словом на пренесеніє мощем святого Климента”» присвячено пам'яткам, котрі належать до Кирило-Мефодіївського циклу та впливають на хід історії, адже однією з причин визнання церковнослов'янського перекладу літургійних книг стало перенесення у Рим мощей святого Климента у 867 р.

І. Франко вважає, що автор «Слова на пренесеніє мощем святого Климента» спочатку підготував канон, потім, за певним сценарієм, були знайдені мощі й невдовзі укладено текст «Слова». Поштовхом для цього, на думку вченого, могли бути певні історичні обставини: у важкі часи легенда про папу Римського Климента I, небесного покровителя Київської Русі, надихала мешканців Херсонеса Таврійського (Корсуня) на думку про те, що віднайдені мощі святого захистять місто.

На прикладі легенди з умовною назвою «Чудо з хлопчиком» підсумовано, що І. Франко вважає цю пам'ятку риторичною вправою пізнішого візантійського оратора, який – щоби надати більшого значення своєму творові – скомпонував її як промову херсонеського єпископа, нібито виголошену в Корсуні. Дослідник вказує на внутрішню психологічну недоречність способу оповіді, змістові недоліки та цілковиту відсутність локального колориту.

У підрозділі 3.7. «Київський літопис і “Повість временних літ” у наукових працях І. Франка» зазначено, що на противагу дослідникам, які підтримують ідею про існування київського Початкового зведення «Повісті временних літ» (Д. Лихачов, Я. Лур'є, А. Насонов, М. Приселков, І. Франко, Л. Черепнін, А. Шахматов), інші, як-от В. Істрін та А. Кузьмін, вважають, що текст, який передує

«Повісті», міститься в новгородських літописах, а не в гіпотетичному Початковому зведенні.

Джерелами літописання до 972 р. І. Франко називає хроніки Іоанна Малали, Георгія Амартола, Паннонські легенди про перших слов'янських апостолів Кирила та Мефодія, апокрифічну легенду про відвідування апостолом Андрієм київських гір, скандинавські саги про Рюриковичів, пісенний твір про печенізьку облогу Києва, інші записи різного характеру. У незавершеній роботі «Студії над найдавнішим київським літописом. (Частина перша)» (1907–1916 рр.) учений досліджує Київський літопис і робить висновок про його віршовий розмір.

Підрозділ 3.8. «Агіографічний канон “Життя Феодосія Печерського”» викладає погляди на «Житіє Феодосія Печерського», текст якого І. Франко та А. Шахматов трактують на основі агіографічного канону. І. Франко заперечує реконструкцію історичних фактів у життях загалом і в «Житті Феодосія Печерського» зокрема. Це твердження стосується, перш за все, роботи Г. Бараца, в якій розглянуто суперечки святого Феодосія з юдеями як факт «утиску єврейських віросповідань».

Сучасні науковці вважають цей епізод «Життя» одним із проявів мучеництва святого: ігумен Києво-Печерського монастиря Феодосій сперечається з юдеями про віру, «прагнучи бути убитим за визнання Христа». Ще він суворо повчає князя Святослава Ярославича, засуджує його за несправедливе захоплення престолу тощо.

У **ВИСНОВКАХ** узагальнено результати дослідження. Підсумовано, що методика дискурс-аналізу, розроблена сучасною лінгвістикою, передбачає системне дослідження текстів для з'ясування сенсу феноменів соціальної дійсності, умов виникнення і способів конструювання цих феноменів. У літературознавстві дискурс означають залежно від сфери застосування: починаючи формальними наратологічними, інтертекстуальними характеристиками і завершуючи критикознавчими та історико-літературними узагальненнями. У нашому дослідженні дискурс треба розуміти як процес формування дисципліни «Історія української літератури», зафіксований у наукових текстах І. Франка та інших учених, на прикладі періоду, який сучасні медієвісти називають раннім і зрілим українським Середньовіччям.

Проаналізовано франкознавчі праці, присвячені світогляду науковця, його комунікації з іншими медієвістами, пошукам паралелей між науковою та літературною діяльністю, вивченню впливів апокрифіки, агіографії, літописів тощо на його творчість.

Дискурсивне творення історії української національної літератури як наукової дисципліни наприкінці ХІХ – в перших десятиліттях ХХ ст. пов'язане з діяльністю І. Франка. Його активна робота в Науковому товаристві ім. Т. Шевченка, видання власного журналу «Житє і Слово», редакторська, творча й дослідницька праця, налагодження міжнародних наукових зв'язків, залучення молоді до вивчення й творення літератури, друковані «відозви» до всіх охочих збирати, записувати й надсилати до НТШ зразки народної творчості – усі ці соціокультурні практики сприяли утвердженню української літератури як письменства національного типу з давньою історією, віддзеркаленою в усних і писемних джерелах.

Франкова концепція літератури раннього та зрілого Середньовіччя не має чіткого поділу письменства на перекладне й оригінальне, вчений вивчає процес в єдиному загальнокультурному контексті, часто застосовує означення «напіворигінальна література», особливо, коли йдеться про збірники: «Ізборник Святослава» 1073 р., «Ізборник» 1076 р., «Ізмарагд», «Пролог» тощо.

Перекладні повісті («Повість про Варлаама та Йоасафа», «Александрія», «Девгенієве діяння», «Повість про Акира Премудрого», «Казка про премудрого младенця») І. Франко відносить до белетристичних творів, підкреслює їхні орієнтальні риси, звертає увагу на те, що києворуські перекладачі не дотримувалися дослівного відтворення тексту, більше уваги приділяли притчам. І. Франко зафіксував, як наприкінці ХІХ ст. науковий дискурс про ймовірне буддійське походження «Повісті» вплинув на релігійну практику, внаслідок чого католицька церква прибрала імена святих Варлаама та Йоасафа з «Римського мартиролога».

Віднайдення й опублікування апокрифічних пам'яток давньої літератури, на думку І. Франка, дає науковцям цінний матеріал для порівняльних досліджень, для з'ясування джерел окремих апокрифів та їхнього подальшого впливу на українську літературу. Аналіз Псевдоклиментин, зокрема, прояснює походження багатьох творів, мотивів та сюжетів у «Житті святого Діонісія Ареопагіта», популярних в Україні «Житті Євстахія Плакиди», легенді про Евладія та Керасію тощо. Проложний текст мучеництва папи Климента в Корсуні (Херсонесі Таврійському), який віднайшов І. Франко, заперечує історичну вірогідність Італійської легенди «Vita V. Clementis» Гавдерика Веллетрійського.

«Слово о полку Ігоревім» дослідник називає збіркою поетичних творів, написаних ритмічною прозою, й не має сумнівів щодо автентичності пам'ятки. Назва апокрифічного твору «Слово о Лазаревім воскресінні» введена в науковий обіг І. Франком. Дослідник стверджує, що списки пам'ятки – це копії, а не редакції прототексту; невідомий автор міг знати не всі приписувані «Слову» джерела; Київська копія – найдавніша з відомих, а повнішу Соловецьку книжник писав з пам'яті на її основі.

В антиюдейській спрямованості «Палєї тлумачної» І. Франко вбачає радше літературний прийом, аніж радикальні полемічні заклики. Пам'ятка, на його думку, містить основну полеміку з юдеями, «на яку здобулася стара Русь».

Дослідники «Притчі о богатых из книг болгарских», А. Веселовський, О. Калужняцький, А. Кирпичников, А. Пипін, І. Срезневський, П. Строев та інші, вважають її текст перекладом або невдалою переробкою знаменитої «Притчі про однорога» з «Повісті про Варлаама та Йоасафа», однак І. Франко доводить, що це оригінальний твір богомилів.

Учені, котрі користуються даними «Мучеництва святих священномучеників та єпископів Корсуна Базилея, Капітона і тих, що з ними» як фактами, можуть називати точні місця, імена й дати християнізації в Криму. Проте у своїх роботах І. Франко наголошує на тенденційній історичності таких пам'яток. «Легендовий стиль» давніх творів науковець досліджує у текстах про папу Римського Климента І, святих Кирила та Мефодія. Аналізуючи «Чудо з хлопчиком», він заперечує традиційну атрибуцію твору; досліджуючи «Житіє Феодосія Печерського», вказує

на дотримання агіографічного канону. У студіях про Лаврентіївську та Іпатіївську редакції «Повісті временних літ» І. Франко висвітлює зв'язок літопису з усною народною творчістю, аналізує композицію тексту, робить віршову реконструкцію деяких його частин.

Отже, основні висловлювання-функції (за М. Фуко), які формують дискурс української середньовічної літератури в науковій спадщині вченого, – це тяглість і неперервність національної літератури, її тісний зв'язок із фольклором, «напіворигінальність» давніх текстів, «легендовий стиль» середньовічних пам'яток, традиційність, шаблонність, імперсональність киеворуської літератури. Цей перелік доповнюють «двоїстість» літературної мови (співіснування церковнослов'янської та народної мови), а також неможливість установити точно авторство й дату написання / компонування / перекладу середньовічного твору. Для більшості текстів визначення часу їх створення й авторства, зазначає дослідник, залишається на рівні гіпотез.

Тож, ґрунтовний аналіз пам'яток давньої літератури, віднайдення й публікація джерел і їхнє теоретичне осмислення надають особливого значення медієвістичним дослідженням І. Франка. Важливість цих студій у тому, що вони закладають основи наукової дисципліни «Історія української літератури». На прикладі раннього та зрілого українського Середньовіччя вчений постулює тяглість національного письменства, естетичну вартість української середньовічної літератури та вписує її в культурно-історичний контекст доби.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

Публікації у наукових фахових виданнях України:

1. Мигун Світлана. Святість як сюжетотворча модель «Життя Феодосія Печерського». *Літературознавчі обрії. Праці молодих учених*. Київ, 2006. Вип. 11. С. 108–112 (0.4 др. арк.).
2. Борщ Світлана. «Слово о Лазаревім воскресінні» в інтерпретації Івана Франка. *Літературознавчі обрії. Праці молодих учених*. Київ, 2009. Вип. 14. С. 160–163 (0.3 др. арк.). Цей матеріал надруковано у співавторстві з Ю. Пелешенком: *Історія української літератури*. Київ: Наукова думка, 2013. Т. 1. С. 616–618.
3. Борщ Світлана. «Тлумачна Палея» в інтерпретації Івана Франка. *Літературознавчі обрії. Праці молодих учених*. Київ, 2010. Вип. 17. С. 123–126 (0.3 др. арк.).
4. Борщ Світлана. Стратегії й тактики дискурсу української середньовічної літератури в «Історії української літератури» Івана Франка (на прикладі пам'яток домонгольського періоду). *Літературознавчі обрії. Праці молодих учених*. Київ, 2014. Вип. 21. С. 89–94 (0.4 др. арк.).
5. Борщ Світлана. Іван Франко про антиюдейську полеміку в «Тлумачній Палеї». *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету*. Мелітополь, 2018. Вип. XVI. С. 20–26 (0.4 др. арк.).

6. Борщ Світлана. «Легендовий стиль» на прикладі «Просторого житія Костянтина (Кирила) Філософа». *Синопис: текст, контекст, медіа*. Київ, 2020. Вип. 26(1). С. 11–16 (0.6 др. арк.).

Публікації в міжнародних фахових виданнях і наукових фахових виданнях, що індексуються у міжнародних наукометричних базах:

7. Борщ Світлана. Апокрифічний дискурс «Мучеництва святих священномучеників та єпископів Корсуня Базиля, Капітона і тих, що з ними». *Spheres of culture*. Lublin, 2014. Vol. VII. P. 114–151 (0.4 др. арк.).

Додаткові публікації:

8. Борщ Світлана. Українська полемічна література в інтерпретації І. Франка. *Біля джерел українського бароко: збірник наукових праць. Львівська медієвістика*. Львів, 2010. Вип. 3. С. 78–85 (0.3 др. арк.).

9. Борщ Світлана. Агіографічний образ покровителя Київської Русі папи Климента I Римського. *Сіверянський літопис. Науковий журнал*. Чернігів, 2020. Вип. 4 (154). С. 162–166 (0.4 др. арк.).

АНОТАЦІЯ

Борщ С. М. Дискурс української середньовічної літератури в науковій спадщині Івана Франка. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидатки філологічних наук за спеціальністю 10.01.01 – українська література. – Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, Київ, 2021.

Дослідження присвячене комплексному аналізу наукової спадщини І. Франка, зокрема працям, у яких висвітлюються основні питання української середньовічної літератури.

У роботі з'ясовано зміст поняття «дискурс» як процесу формування наукової дисципліни «Історія української літератури», зафіксованого у відповідних текстах І. Франка (отже, пов'язаного з історико-культурним контекстом) на прикладі періоду, який сучасні медієвісти називають раннім і зрілим українським Середньовіччям. Проаналізовано франкознавчі праці ХХ–ХХІ ст., вивчено наукові медієвістичні тексти І. Франка та інших науковців, наведено порівняння із сучасними дослідженнями.

Встановлено, що дискурс української середньовічної літератури в науковій спадщині вченого формують такі висловлювання-функції: тяглість і неперервність української національної літератури; тісний зв'язок писемних та усних пам'яток; «двоїстість» літературної мови (співіснування одночасно церковнослов'янської та народної мови); неможливість установити точне авторство й дату написання / компоновання / перекладу середньовічного твору (для більшості текстів визначення часу їх написання й авторства залишається на рівні гіпотез);

«напіворигінальні» тексти раннього і зрілого українського Середньовіччя; «легендовий стиль» давніх пам'яток; традиційність, шаблонність, імперсональність киеворуської літератури.

Ключові слова: раннє та зріле українське Середньовіччя, література киеворуської доби, історія української літератури, національна література, франкознавство, тенденційна історичність, дискурс.

АННОТАЦІЯ

Борщ С. М. Дискурс української середньовікової літератури в научному насліди Івана Франко. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.01.01 – украинская литература. – Институт литературы им. Т. Г. Шевченко НАН Украины, Киев, 2021.

Исследование посвящено комплексному анализу научного наследия И. Франко, в котором раскрыты основные вопросы украинской средневековой литературы.

В диссертации определено понятие «дискурс» как процесс формирования научной дисциплины «История украинской литературы», зафиксированный в наследии И. Франко (следовательно, связанный с историко-культурным контекстом) на примере периода, который современные медиевисты называют ранним и зрелым украинским Средневековьем. Проанализированы франковедческие труды XX–XXI вв., исследования И. Франко и других ученых, сделано сравнение с современными работами.

Дискурс украинской средневековой литературы в научном наследии ученого формируют следующие высказывания-функции: преемственность и непрерывность национальной литературы; тесная связь письменных и устных текстов; «двойственность» литературного языка (сосуществование церковнославянского и народного языка); невозможность установить точное авторство и дату написания / компиляции / перевода средневекового произведения; «полуоригинальные» тексты раннего и зрелого украинского Средневековья; «легендовый стиль» древних памятников; традиционность, шаблонность, имперсональность киеворуськой литературы.

Ключевые слова: раннее и зрелое украинское Средневековье, литература киеворуського периода, история украинской литературы, национальная литература, франковедение, тенденциозная историчность, дискурс.

SUMMARY

Borshch S. M. Discourse of Ukrainian Medieval Literature in the Scholarly Heritage of Ivan Franko. – Manuscript.

Thesis for a Candidate Degree in Philology (Doctor of Philosophy), specialization 10.01.01 – Ukrainian literature. – Shevchenko Institute of Literature. National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, 2021.

The present thesis is the first systematic study of Ivan Franko's scholarly heritage in the field of medieval Ukrainian literature. It takes into account the relevant works by I. Franko, as well as the works of the 19th-century scholars and recent studies.

The author clarifies the definition of the “discourse”, applied to the “History of Ukrainian literature” of the Ukrainian Early and High Middle Ages period, as a process of shaping the scholarly discipline. The analysis embraces the research works by O. Biletskyi, T. Hundorova, D. Kozii, L. Makhnovets, Y. Melnyk, O. Moroz, V. Mykytas, V. Sulyma, B. Tykholoz, M. Vozniak, O. Zabuzhko, and others concerning I. Franko's conceptions of Ukrainian national literature, his communication with medievalists, and parallels between his scholarly and literary works.

The discursive creation of the history of Ukrainian national literature as a scholarly discipline in the late 19th – early 20th centuries is associated with I. Franko. He was an active member of Shevchenko Scientific Society and a publisher of his own journal *Zhytie i Slovo*. In his creative and research work he established international scholarly relations and encouraged young people to study literature and contribute to it as authors. The scholar published appeals to everyone for collecting and recording the folklore samples and sending them to Shevchenko Scientific Society. All this social activity influenced the formation and consolidation of statements about Ukrainian literary writings as a literature of the national type with a continuous history preserved in folklore and medieval texts.

I. Franko's concept of the literature of the Ukrainian Early and High Middle Ages does not have a strict division into translated and original texts. He often uses the term “semi-original literature”; usually it concerns such collections as *Izbornyk Sviatoslava 1073*, *Izbornyk 1076*, *Izmarahd*, *Proloh*, etc. As regards the translated novels, he considers them as secular fiction and emphasizes the oriental features of these works. The researcher points out the fact that Kyiv-Rus translators did not strictly follow the original text and paid a lot of attention to parables.

The discussion about the probable Buddhist origin of the *Tale of Barlaam and Joasaph* in the late 19th century was an important point of Franko's scholarly interest. He traced the influence of this scholarly discourse on religious practice. Having taken into account the scholars' statements, the Catholic Church removed the names of St. Barlaam and St. Joasaph from the *Roman Martyrology*. I. Franko emphasized the need of publishing all the apocryphal texts, as it would provide researchers with material for comparative analysis, making possible the identification of typological coincidences, direct borrowings, or “free imagination of the author”. It might also help to clarify the origin of some apocrypha and their subsequent impact on Ukrainian literature. For example, *Pseudo-Clementine's* analysis reveals the origin of many texts, motifs, and plots, including *Zhytiie Dionisiia Areopahita*, popular in Ukraine *Zhytiie Yevstakhiia Plakydy*, and the legends of *Evladii and Kerasiia*, etc.

I. Franko used the concept of the “legendary style” of medieval literature in the texts about pope Clement I, St. Kyryl, and St. Mephodii, proving the biased historicity in some ancient works. He contributed a lot to the interpretation of *Slovo o polku Ihorevim*, *Slovo o Lazarevim voskresinni*, *Paleia Tlumachna*, *Zhytiie Feodosiia Pecherskoho*, *Kyivskii litopys*, and some other records.

The discourse of Ukrainian medieval literature in the scholarly heritage of I. Franko is formed by the following functional statements: continuity of national literature; the close connection between written and verbal texts; “duality” of the literary language (coexistence of Church Slavonic and native languages); the impossibility of establishing the authorship and exact date of writing / compiling / translating the medieval texts (for most of them, these data remain hypothetical); “semi-original” texts of the Ukrainian Early and High Middle Ages; “legendary style” of medieval texts; traditional, stereotypical, impersonal Kyiv-Rus literature.

Keywords: Ukrainian Early and High Middle Ages, literature of Kyivan Rus, history of Ukrainian literature, national literature, biased historicity, discourse.